

David Singleton, *The Fear of 13*.

Documentaire, gebaseerd op een vierdaags interview met Nick Yarris, 2015, 96 minuten. Te bekijken via www.vpro.nl/programmas/2doc/2016/the-fear-of-13.html en via Netflix. Nick Yarris heeft daarnaast onder dezelfde titel een boek geschreven, verkrijgbaar via bol.com.

Het ergste en tegelijkertijd het beste van eenzame opsluiting is volgens Nick Yarris dat tijd razendsnel kan gaan. Terwijl je een keer met je ogen knippert, kunnen er tien jaar van je leven voorbij zijn. Maar de volgende week is weer een kwelling. Het is alsof je naar je horloge kijkt en in plaats van een wijzerplaat een kalender ziet, waarvan de pagina's elkaar razendsnel opvolgen. Maar als je uit het raam kijkt, duurt het de hele dag voor de zon ondergaat. Het verlangen en tegelijkertijd de onmogelijkheid om dit vreemde tijdsbesef te delen, tekenen de eenzaamheid die Nick Yarris ervaart.

Ondertussen eechoot het verleden voort. Onderdeel van de straf is dat er niet gepraat mag worden. Nick Yarris zit vast voor moord en verkrachting. Hij vertelt: 'Je kunt je moeder nog horen huilen in de rechtszaal. Je ruikt nog de aftershave van de getuigen.' Ervaringen van iemand wiens leven is stilgezet. Herinneringen die niet aan intensiteit verliezen. Hoe houdt je

je op de been gedurende een verblijf van ruim twintig jaar in een doencel in Pennsylvania? En hoe kom je ten slotte tot het besluit om procedures te stoppen en een vervroegde executie aan te vragen? Over deze vragen gaat *The Fear of 13*. Het levensverhaal van Nick Yarris trekt voorbij in flashbacks uit zijn verleden, beelden uit de gevangenis en fragmenten van het interview. In deze psychologische thriller is niets wat het lijkt. Het voordeel daarvan is dat je als kijker verschillende perspectieven tegen elkaar blijft afwegen. Je neemt waar hoe je eigen oordeel tot stand komt. Is hij schuldig? Is zijn executie voltrokken? Deze vragen blijven lange tijd onbeantwoord. Tegelijkertijd nemen het charisma van de verteller en zijn beeldende, zintuiglijke manier van vertellen, je vanaf het begin mee in zijn ervaring. Je kijkt door zijn ogen en maakt met hem mee hoe zijn proces zich ontvouwt.

Vanuit de positie van Nick Yarris zie je de onrechtvaardigheid van misdaad en straf. Daarnaast is *The Fear of 13* echter ook een film over hoop. Hoe vind je als mens de kracht om door te gaan, in een situatie die uitzichtloos lijkt? En hoe blijf je jezelf en je eigen waarden trouw, als je onmenselijk wordt behandeld? Het zijn vragen die herkenbaar zijn in het werk van geestelijk verzorgers.

In de gevangenis biedt de film daarnaast een mooie ingang om het over schuld, straf en hoop te hebben. De titel van de film verwijst naar het woord *triskaidekafobie*, de angst voor het getal 13. Dit is een van de woorden die Nick Yarris zichzelf in de gevangenis leert, door ze voor zichzelf tien keer op te schrijven en in verschillende zinnen toe te passen. Het menselijke gebaar van een bewaarder die hem een boek leent, verandert alles voor hem. Het stelt hem in staat om zichzelf weer te vinden en gelukkig te zijn, op een plek waar daar geen reden toe is.

Netty van Haarlem, geestelijk verzorger in PI Heerhugowaard en bij Stichting Humanitas.
net@netaanzet.net

Douwe Draaisma, **Als mijn geheugen me niet bedriegt.**

Historische Uitgeverij,
Groningen 2016. ISBN
9789065540430, 174 pag.,
€ 19,95

Van de succesvolle wetenschapper en auteur Douwe Draaisma verscheen vorig jaar opnieuw een intelligent en boeiend geschreven boek over de werking van het geheugen. Deze hoogleraar in de geschiedenis van de psychologie in Groningen kennen we van zijn eerder verschenen en in vijftientig talen vertaalde publicatie *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt*. Het succes van de auteur is gelegen in het feit dat hij wetenschappelijke inzichten op het zo belangrijke gebied van *geheugen, herinnering en identiteit* op een toegankelijke en verhalende wijze voor het voetlicht brengt. Het is wetenschap en literatuur ineengevlochten. Daarbij komt dat het uitgangspunt voor zijn beschouwingen altijd gelegen is in belangrijke ervaringsvragen die voor ieder mens gelden. Het is casuïstiek van een hogere orde. Dat Draaisma's boeken ook nog eens in prachtige uitgaven van de Historische Uitgeverij verschijnen, maakt het voor de echte boekliefhebber compleet.

Een bijzondere uitspraak van de in 2005 overleden schrijver en tekenaar Marten Toonder is de vlag waaronder de salonboot van Draaisma vaart. Bij het aarzelen over het schrijven van een autobiografie schrijft Toon-

der aan collega tekenaar Dick Matena, dat er iets is dat het schrijven ervan zo ingewikkeld maakt. Dat komt, aldus Toonder 'omdat iets wat in je jeugd gebeurd is, dikwijls het gevolg is van een voorval op latere leeftijd'. En dan komt de chronologie zo in het gedrang. Toonder wordt in Draaisma's boek verschillende keren ter sprake gebracht, omdat diens levensverhaal een treffende belichaming is van de paradox die in Toonders uitspraak is verwoord. Omlijst door een 'stroomopwaarts' (intro) en een 'stroomafwaarts' (epiloog), worden vervolgens zeven parels aan een draad geregen, die elk op zich licht werpen op de eigenzinnige werking van het autobiografisch geheugen, waarbij voorvallen later in het leven herinneringen vaak ingrijpend bewerken. Wat doet de uitslag van een DNA-onderzoek met het zo zorgvuldige opgebouwde levensverhaal van iemand? Is de nieuwe zekerheid een bevestiging van alles wat je eerder vermoedde of is een grondige revisie onontkoombaar? Als vanzelfsprekend lees en leef je mee met de mensen over wie het gaat. De auteur weet overtuigend duidelijk te maken dat herinneringen niet je verleden zijn, maar een versie van dat verleden en dat wat je je herinnert, bepaald wordt door het door jou zelf eerder geconstrueerde verhaal. Nieuwe feiten over je leven genereren andere herinneringen.

Spannend wordt het ook in de beschouwing over de Unabomber, de geniale wiskundige en aanslagpleger Ted Kaczynski

die Amerika lang in zijn greep hield. Het eerste deel leest als een detective. In het tweede deel gaat het om hoe moeder Wanda en broer David zich hun al dan niet gestoorde broer herinnerden. Zij waren belangrijke bronnen bij de zoektocht naar de juiste beoordeling van Teds geestesgesteldheid. Er ontstond onder psychiaters en andere deskundigen een interpretatiegevecht dat zijn weerga niet kende. Was de vader nou schizofreen of nee, juist autist, of psychopaat, of ging het hier 'slechts' om een sterk sociaal geïsoleerde man met op zichzelf niet eens zo uitzonderlijke ideeën? Wat Draaisma laat zien is dat elke diagnose zijn eigen herinneringen genereerde en selecteerde. Zo werd steeds een nieuw gelijk gecreëerd, een nieuwe versie van het verleden ontworpen.

Dan volgen twee wat kleinere parels aan het collier: 'De dromen van Jozef' en 'Plaats delict'. Wat blijft er over van je herinneringen aan een intrigerend Bijbelverhaal wanneer je dat na veertig jaar opnieuw onder de loep neemt ter voorbereiding van een 'preek van de leek'? Het kan bijna geen verrassing meer zijn dat de nieuwe lezing nieuwe accenten oplevert. In de tweede kleinere parel doet Draaisma verslag van een wel zeer bijzonder project van de Amsterdamse fotograaf Eddo Hartman, die na ruim twintig jaar in de gelegenheid was om de kamers in het huis van zijn kinderjaren te fotograferen, nadat hij daar eerder met zijn broer en zijn moeder was weg-

gevlucht voor een vader die geweld gebruikte. Onder dikke lagen rommel van jaren vond hij er nog enkele kindereigendommen terug. De confrontatie met dat verleden verruimde zijn blik op die gestoorde vader.

Belangrijke teksten volgen dan nog. Zoals die over 'De vergeetpil', het reminiscentie-effect, het 'piek-eind effect' en het 'Rashomoneffect'. De ethische consequenties van het eventueel beschikbaar komen van een 'vergeetpil', waarmee je de emotionele lading van traumatische gebeurtenissen kunt wegnemen en wie weet in de toekomst de herinnering zelf kan wissen, worden door de auteur in heldere bewoordingen uiteengezet. Wat gaat het gebruik van zo'n pil doen met je geheugen? Brengt het niet forse schade toe aan de identiteit van de gebruiker? Zijn alle herinneringen, ook de minder aangename, niet een onvervreemdbaar deel van wie je bent geworden?

In 'Rashomon' (naar een film van de Japanse cineast Akira Kurosawa) ten slotte bespreekt Douwe Draaisma het gegeven dat verschillende mensen die getuige zijn van eenzelfde voorval verschillende lezingen van die gebeurtenis geven, lezingen die elkaar zelfs kunnen tegenspreken. Hoe is dat mogelijk? Hoe ingewikkeld wordt waarheidsvinding dan wel niet? We kennen dit gegeven uit het strafrecht. Met actuele voorbeelden weet de auteur ook dit intrigerende fenomeen uit de doeken te doen. In dit laatste hoofdstuk zijn we dan weer terug bij Marten Toonder die ont-

goocheld en somber aan het eind van zijn leven onder ogen zag dat het contact met zijn zoons in een aantal opzichten teleurstellend was geweest. Al het wel geslaagde van Toonders leven kwam aan het einde in dit grauwe licht te staan. Wellicht 'een cognitieve illusie', maar wel een pijnlijke, die zijn herinneringen somber kleurde.

Wanneer deze recensie de geestelijke verzorger aanzet om de nieuwe Draaisma ter hand te gaan nemen, dan ben ik in mijn opzet geslaagd. Zingeving, ethiek, levensverhaal, identiteitsvorming, geheugen: het komt allemaal ruimschoots aan bod op een wijze die de lezer telkens weer zal verbazen en die de omgang met anderen die aan onze zorg zijn toevertrouwd, in een aantal opzichten inzichtelijker zal maken.

Hans Janssen, supervisor en fotograaf

Ger Wildering e.a.,
Geestelijke verzorging bij de krijgsmacht als ambacht. Over het gebruik van methodiek binnen morele vorming.

Uitgeverij Damon, Budel
2016. ISBN 9789463400688,
144 pag., € 24,90

Deze bundel in een serie over geestelijke verzorging in de krijgsmacht gaat over de methodieken die geestelijk verzorgers bij Defensie hanteren. Is dit ook interessant voor andere werkvelden van de geestelijke

verzorging? Is het werken met veelal jonge, gezonde militairen in een avontuurlijk beroep niet onvergelijkbaar anders dan werken met mensen die te maken hebben met ouderdom en ziekte? Dilemma's die te maken hebben met uitzendingen, zoals het niet naar huis kunnen voor een begrafenis of zwangerschap, een relatie die ontstaat tijdens een uitzending, vreemdgaan, of omgaan met gevechtservaringen zijn wellicht uniek voor de krijgsmacht. Er zijn verschillende belangen van een commandant, een militair, een partner, het thuisfront. Uitzoemend gaat het echter over het combineren van verschillende leefwerelden of contexten waarin de geestelijk verzorger lotgenoot en bruggenbouwer kan zijn. Martin Walton beschrijft dat een kernkwaliteit van de contextuele pastor 'de houding van meerzijdige partijdigheid' is. Dat geeft de pastorant de gelegenheid tot 'ethische verbeelding', dat wil zeggen dat hij zich kan voorstellen een andere houding aan te nemen. Daarmee worden de ervaringen en methodieken van geestelijk verzorgers bij Defensie ook nuttig en bruikbaar voor collega's in andere werkvelden.

Groepsbijeenkomsten en individuele gesprekken zijn de hoofdvormen van geestelijke verzorging. De groepsbijeenkomsten hier besproken zijn filmgesprekken en bezinningsbijeenkomsten. Bezinningsbijeenkomsten worden geanalyseerd door Arjen Velema. Hij analyseert enkele vormen van liturgie tijdens uitzendingen. Taal en muziek zijn daarin dragers van zin. Ook

hier worden verschillende leefwerelden verbonden: militair, Nederlands, buitenkerkelijk, een verre, onveilige omgeving. Verschillende liturgische talen en verschillende muziekstijlen worden toegepast, al naar gelang de identiteit van de pastor. Elk streeft wel transcendentie na, ook worden er in de verschillende varianten gebeden en een zegen uitgesproken. Velema stelt dat veel bezoekers van liturgische momenten bij Defensie in Nederland nooit naar een kerk gaan, maar dat bij een uitzending zo'n moment voor hen een 'pas op de plaats' betekent en een verbinding met thuis, bijvoorbeeld wanneer ze een kaarsje aansteken. Daarbij speelt de geestelijke verzorger die met de hele uitzending mee is een verbindende rol.

In de bijdragen van humanistisch geestelijk verzorgers René de Boer en Hugo Hotgast zijn individuele gesprekken het instrument. Zij laten via casussen bij de marechaussee en marine zien hoe de geestelijk verzorger een positieve rol kan spelen in de verbinding tussen integriteit en waarden van een militair die worstelt met schaamte en angst, en een onverwacht zwanger stel dat worstelt met langdurig uit elkaar zijn.

De bundel heeft meerwaarde doordat geestelijk verzorgers van diverse pluimage (rooms-katholiek, protestants en humanistisch) hun verschillende achtergronden laten doorklinken in terminologie en bronnen. Uitgesproken levensbeschouwelijke bronnen vormen in de praktijk geen belemmering, maar zijn juist een verrij-

king. Fred van Iersel stelt dat de geestelijk verzorgers in deze bundel aantonen dat zij delen in mens-zijn, maar ook in situatie. Via aandacht en in het kader van gesprek, bezinningsbijeenkomst of filmbespreking is de geestelijk verzorger in staat een levensbeschouwelijke horizon aan de orde te stellen. Niettemin lijkt Van Iersel huiverig voor de term ambacht: meer dan op het 'hoe' dient het hem te gaan over het 'wat' van de ontmoeting. De humanist bijvoorbeeld kan dat benoemen als de vrijheid van de autonome mens, en de katholieke theoloog als 'ruimte voor genade'.

Fred Omlee, dominee bij de Koninklijke Marine

Katie Roiphe, *Het uur van het violet*. Grote schrijvers in hun laatste dagen.

Hollands Diep, Amsterdam 2017, ISBN 9789048836420, 300 pag., € 19,95

Iedereen gaat dood en ook een schrijver ontgaat zijn of haar lot niet. In *Het uur van het violet* beschrijft Katie Roiphe de laatste levensdagen van zes schrijvers: Susan Sontag, Sigmund Freud, John Updike, Dylan Thomas, Maurice Sendak en James Salter. Hoe gingen zij om met hun naderende dood? Roiphe is directeur van de vakgroep *Cultural Reporting and Criticism* aan de New York University en auteur van onder meer *Geef ons de nacht terug*, een kritisch betoog over het feminisme in de Verenigde Staten. *Het uur van het violet* is de weerslag van haar levens-

lange fascinatie voor de dood, voor mensen die sterven. Hoe bij haar deze fascinatie is ontstaan schrijft ze in de proloog: als twaalfjarige ligt ze met hoge koorts in het ziekenhuis en terwijl zij vecht voor haar leven, sterft in het bed naast haar een baby. 'Dat is het moment waarop ik aan dit boek begin' (p. 9). Het klonk mij iets te literair in de oren.

Niettemin, haar schrijversportretten zijn boeiend om te lezen. Roiphe zit haar onderwerp dicht op de huid en vertelt aan de hand van anekdotes, gesprekken met naasten, citaten uit het werk van de stervende schrijvers hoe verschillend zij met de naderende dood omgingen. Geen rechttoe rechtaan vertelde verhalen, maar eerder meerstemmig en caleidoscopisch. Je moet je aandacht er wel bij houden. Ik dacht bij het lezen ook aan STEM (sterven op je eigen manier), het boeiende project waarin vijf menstypen worden onderscheiden bij het omgaan met het naderende einde. Het voert te ver al deze menstypen hier te beschrijven. Schrijfster Susan Sontag lijkt een overduidelijk exponent van het rationele type dat vastberaden de dood uit het leven wil sluiten, wanneer ze tijdens haar chemotherapie schrijft: ' Patiënten (hebben) helderheid nodig, rationele gedachten en kundige medische uitleg om zichzelf terdege te kunnen voorbereiden op het harde werken dat nodig is om te genezen' (p. 37). Of neem John Updike, het meer sociale type. Hij werkt in het zicht van zijn einde aan een bundel gedichten, waarin

de dood van verschillende kanten wordt belicht, maar in gesprekken met zijn kinderen zwijgt hij over het onderwerp. 'Hij probeert gewoon opgewekt te doen, levendig te zijn, het gesprek op gang te houden. Hij gaat voor het rimpelloze, aangename oppervlak' (p. 149). De geschiedenissen van Sigmund Freud en Dylan Thomas zijn lastiger in het STEM-project te vatten; zij kozen uiteindelijk vooral voor zelfdestructie. Freud rookte zich dood, maar sloot pijnbestrijdende middelen uit om maar zo helder mogelijk te kunnen blijven denken. Dylan Thomas verloor zichzelf geheel in sterke drank en pillen. 'Op een zeker moment heeft hij zich met zijn morbide en buitensporige doodsangst op ramkoers naar zijn sterfbed gemanoeuvreerd' (p. 184). Het meest ontroerende portret vond ik dat van kinderboekenschrijver en tekenaar Maurice Sendak. Sendak was zijn hele leven geobsedeerd door de dood en hij was ook bang om alleen te zijn. In de laatste jaren van zijn leven had hij op zijn slaapkamer een babyfoon geïnstalleerd, zodat

zijn goede vriendin Lynn naar zijn ademhaling kon luisteren 'omdat hij bang was dat hem 's nachts iets zou overkomen en dat dan niemand het zou horen' (p. 251).

In haar zoektocht heeft Roiphe speciale aandacht voor het laatste gesprek. Ook hier speelt haar persoonlijke ervaring een belangrijke rol. Ze vraagt zich af of ze haar stervende vader, die zich zorgen maakte over haar huwelijk, had moeten vertellen dat ze ging scheiden. 'Het grootste deel van de tijd blijven we achter met die onontwarbare knoop, met een gebrek aan afronding, dat wellicht bijdraagt aan de waarde die we dat mythische laatste gesprek toedichten, alsof alles altijd keurig wordt afgerond in plaats van simpelweg afgebroken' (p. 25). En wat voor rol spelen levensovertuiging en religie in deze portretten? Grotendeels zijn zij bijzaak in de verhalen. Nadat Sontag bezoek heeft gekregen van een geestelijke, zegt ze: 'Best een knappe vent' (p. 55). Bij Updike wordt een Onzevader opgezegd, Salter prevelt een

psalm bij de dood van zijn dochter. Sendak geloofde niet in een hiernamaals en zegt op een vraag naar een leven na de dood drie keer 'Niets, niets, niets'. En Roiphe zelf? Ze bekent nooit troost uit religie geput te hebben, kracht vindt ze eerder in het lezen van poëzie (p. 265). In het slothoofdstuk zegt Roiphe: 'Ik heb het idee dat ik me door het probleem van de dood heen kan werken (...) en dan minder bang ben, maar misschien word je niet minder bang: misschien dat je leert beter met die angst om te gaan.' Om enkele alinea's verder te zeggen: 'De doden hebben me in zekere zin gerustgesteld. (...) We zorgen voor onze eigen troost' (p. 273-275). Dat het levensbeschouwelijke aspect ondergeschikt is gemaakt aan de anekdotiek kan voor TGV-lezers bezwaarlijk zijn, maar daar tegenover staan zes ontroerende portretten en een eerlijk zelfportret, geschreven in een virtueuze stijl.

**Eric de Rooij, geestelijk verzorger
Amsteling**